

1. Γιατί μελετάμε τους θεσμούς σε μια τοπική εταιρική σχέση;

Αποτελεί κοινό τόπο ότι στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης οι περισσότερες τοπικές πολιτικές πραγματοποιούνται μέσω επίσημων συνεργασιών μεταξύ δημοτικών αρχών, επιχειρήσεων και οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών. Η εξάπλωση των εταιρικών σχέσεων (local partnerships) αντανακλά το ευρύτερο ενδιαφέρον των κυβερνήσεων σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο για την αξιοποίηση των πλεονεκτημάτων της αστικής διακυβέρνησης. Το φαινόμενο αυτό ακολουθείται από μια εκτεταμένη ανάπτυξη θεωριών της αστικής πολιτικής που αναλύουν διαφορετικές κάθε φορά πτυχές των εταιρικών σχέσεων. Οι θεωρίες του αστικού μαρξισμού (urban Marxism), του αστικού καθεστώτος (urban regime theory) και της αστικής διακυβέρνησης (urban governance) εφορμούν από διαφορετικούς θεωρητικούς φακούς, όπως η οικονομική διάρθρωση του τόπου, η συμπεριφορά των υποκειμένων ή οι σχέσεις μεταξύ των διαφορετικών εδαφικών επιπέδων διακυβέρνησης.

Η συγκεκριμένη έρευνα στοχεύει στην περαιτέρω προώθηση μιας νέας διάστασης στη μελέτη των τοπικών εταιρικών σχέσεων, αυτή της νεο-θεσμικής προσέγγισης (neo institutionalism). Αν και τα τελευταία πενήντα χρόνια έχει γίνει μια στροφή στη νεο-θεσμική (ΝΘ) προσέγγιση στην κοινωνική έρευνα (Jessop, 2001), μόλις πρόσφατα, στα μέσα της δεκαετίας του 1990, η ΝΘ προσέγγιση των τοπικών συνεργασιών έχει ξεκινήσει να αναπτύσσεται στο ευρύτερο πεδίο της θεωρίας των αστικών πολιτικών. Με βάση τις θεμελιώδεις παραδοχές του νεο-θεσμισμού, η ΝΘ προσέγγιση των τοπικών συνεργασιών προϋποθέτει ότι οι εταιρικές σχέσεις δεν είναι μόνο οργανισμοί αλλά θεσμικοί διακανονισμοί (institutional arrangements), στους οποίους άτυποι και τυπικοί κανόνες, ενσωματωμένοι στο ευρύτερο κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο, αλληλεπιδρούν με τα κίνητρα και τις πρακτικές των υποκειμένων.

Επομένως, μέσω της ΝΘ προσέγγισης προκύπτουν νέα ερωτήματα για τη μελέτη των τοπικών συνεργασιών: α) Πώς αλληλεπιδρούν άτυπες συμβάσεις και συμμαχίες με τους επίσημους κανόνες της εταιρικής σχέσης; β) Πώς οι άτυποι κανόνες περιορίζουν ή διευκολύνουν τη δράση των εταίρων παράλληλα με τους τυπικούς κανόνες; γ) Με ποιον τρόπο οι εταίροι ερμηνεύουν/αλλάζουν τους κανόνες σύμφωνα με τα συμφέροντά τους; δ) Ποιοι δομικοί παράγοντες κάθε γεωγραφικού επιπέδου επηρεάζουν αυτή τη συγκεκριμένη διαδικασία;

Ωστόσο, η προτεραιότητα που αποδίδεται στις παραπάνω συνιστώσες (διαμόρφωση των κανόνων, συμπεριφορικοί τύποι των δρώντων υποκειμένων και εξωτερικοί παράγοντες) της εταιρικής σχέσης εξαρτάται από τη θεωρητική παράδοση στην οποία ανήκει η κάθε ΝΘ προσέγγιση.

Στη μελέτη αυτή δίνεται μεγαλύτερη προτεραιότητα στη δυναμική αλληλεπίδραση μεταξύ τυπικών και άτυπων κανόνων, καθώς και στην ίδια την εξουσία του υποκειμένου να διαμορφώσει τους άτυπους κανόνες και, επομένως, να αλλάξει ή να διατηρήσει τους τυπικούς κανόνες στο πλαίσιο των δεσμεύσεων και των ευκαιριών που προσφέρει το εξωτερικό περιβάλλον, μέσα στο οποίο αναπτύσσεται μια εταιρική σχέση.

Ο στόχος αυτής της μελέτης κατευθύνεται από τέσσερις οντολογικές υποθέσεις σχετικά με τους θεσμούς: Πρώτον, η μελέτη των τυπικών κανόνων μιας εταιρικής σχέσης δεν επαρκεί για να γίνει κατανοητό το τι συμβαίνει στην πράξη. Επομένως, η προσοχή μας θα πρέπει να προσανατολιστεί ταυτόχρονα και στους άτυπους κανόνες αλλά και στη συμπεριφορά των εταίρων. Είναι η συνδιαμόρφωση τυπικών και άτυπων κανόνων που προσφέρει ευκαιρίες και θέτει όρια στους εταίρους, καθορίζοντας σε κάθε περίπτωση ποια δράση θεωρείται κατάλληλη και εφικτή. Ωστόσο, εξαρτάται από την ικανότητα των ίδιων των υποκειμένων να επιλέξουν, να χρησιμοποιήσουν ή να μη χρησιμοποιήσουν ολόκληρο το πεδίο δράσης που προσφέρουν οι θεσμοί και να διατηρήσουν ή να αλλάξουν τους υφιστάμενους θεσμικούς κανόνες.

Δεύτερον, ο θεσμός της εταιρικής σχέσης είναι μια δυναμική διαδικασία χάραξης πολιτικής, κατά την οποία συνυπάρχουν δυνάμεις συνέχειας και αλλαγής (Lowndes, 2005). Οι εταιρικές σχέσεις, καθώς και το πλαίσιο από το οποίο προκύπτουν δεν αποτελούν ένα ενοποιημένο ή άκαμπτο αντικείμενο ανάλυσης που είναι κολλημένο στον χρόνο. Αντίθετα, είναι ένα σύνθετο φαινόμενο πολλαπλών επιπέδων που εξελίσσεται με την πάροδο του χρόνου και η εξέλιξή του διατηρεί/αλλάζει άλλους θεσμούς, επιδρώντας επίσης στο ευρύτερο πλαίσιο.

Η τρίτη οντολογική αρχή σχετίζεται άμεσα με την επιλογή της ερευνητικής στρατηγικής. Όπως υποστηρίζει η Ostrom (2005, σελ. 3-31), μια ΝΘ ανάλυση της εταιρικής σχέσης πρέπει να αποφεύγει τις γενικεύσεις και να προχωράει με τη μελέτη κάθε περίπτωσης ξεχωριστά. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι κάθε θεσμός χαρακτηρίζεται από μια συγκεκριμένη αλληλεξάρτηση μεταβλητών και ο ερευνητής θα πρέπει να παρέχει επαρκή εξήγηση για τη συγκεκριμένη διαφορετικότητα.

Η τέταρτη οντολογική παραδοχή αφορά την αρχή της αναστοχαστικότητας (reflexibility). Βασιζόμενη σε αυτή την αρχή, η έρευνα στοχεύει στην οικοδόμηση μιας θεωρητικής σύνθεσης που συσχετίζει διαφορετικές προσεγγίσεις του ΝΘ με τις κοινωνιολογικές θεωρίες της εξουσίας και της προθετικότητας (intentionality) του υποκειμένου, καθώς και τις ευρύτερες θεωρίες της αστικής πολιτικής. Αυτή η σύνθεση αποκαλύπτει την πολυμορφία και την πολυπλοκότητα των πολιτικών θεσμών. Παρόλο που αυτή η πολυεπιστημονική και πολυθεωρητική ερευνητική προσέγγιση φαίνεται πολύ φιλόδοξη και ενέχει ο κίνδυνος της σύγχυσης ως προς την ανάδειξη των κρίσιμων παραγόντων του φαινομένου, είναι απαραίτητη για να συλλάβουμε τα διαφορετικά στοιχεία ενός φαινομένου μεσο-επιπέδου (meso level), όπως αυτό του θεσμού της εταιρικής σχέσης. Εξάλλου, σε πολλές περιπτώσεις, είναι εξαιρετικά δύσκολο να διακρίνουμε τον θεσμό

που προκαλεί μια συγκεκριμένη συμπεριφορά από την ίδια τη συμπεριφορά του υποκειμένου (Farrell, 2018). Επομένως, αυτή η έρευνα επιχειρεί να καθορίσει με σαφήνεια και ακρίβεια τους τυπικούς/άτυπους κανόνες στο μέτρο του δυνατού και να αναλύσει τη σχέση μεταξύ αυτών και της συμπεριφοράς των υποκειμένων.

Συγκεκριμένα, η έρευνα απαντά αναλυτικά στα παρακάτω ερωτήματα:

- A) Ποιοι είναι οι τυπικοί και άτυποι κανόνες που διέπουν τις εταιρικές σχέσεις; Εκτός από τους τυπικούς θεσμικούς κανόνες που μπορεί κανείς να αναγνωρίσει συνήθως στο καταστατικό κείμενο των εταιρικών σχέσεων, υπάρχουν και ορισμένοι άγραφοι κανόνες, όπως τυποποιημένοι τρόποι συμπεριφοράς και συμβάσεις. Παρά τον ανεπίσημο χαρακτήρα τους, αυτοί οι κανόνες είναι συνήθως πιο ισχυροί από τους επίσημους του καταστατικού, οδηγώντας σε κυρώσεις την ανάρμοστη συμπεριφορά των εταίρων. Ως εκ τούτου, η αναγνώρισή τους και η κατανόηση της σχέσης τους με τους τυπικούς κανόνες είναι θεμελιώδεις για τη μελέτη της λειτουργίας της εταιρικής σχέσης.
- B) Ποιοι είναι οι εταίροι που επιδιώκουν συστηματικά τα συμφέροντά τους με έναν στρατηγικό τρόπο; Το ευρύτερο πλαίσιο και οι κανόνες της εταιρικής σχέσης ενσωματώνουν αλλά και αναπαράγουν διαφορετικές σχέσεις εξουσίας. Οι αναγνωρισμένοι τοπικοί ηγέτες και οι θεσμικοί διαχειριστές (institutional entrepreneurs) φαίνεται να έχουν την ικανότητα να χρησιμοποιούν τους διαθέσιμους πόρους εξουσίας και να διαδραματίζουν στρατηγικό ρόλο στην ανάπτυξη εταιρικών σχέσεων, μεταβάλλοντας, διατηρώντας ή αλλάζοντας τη διαμόρφωση των κανόνων.
- Γ) Ποιοι εξωτερικοί παράγοντες διαφορετικών γεωγραφικών επιπέδων συμβάλλουν στην κατανόηση της αλληλεπίδρασης μεταξύ των τυπικών/άτυπων κανόνων και του υποκειμένου ως φορέα δράσης; Παρόλο που η αλληλεπίδραση μεταξύ των θεσμικών κανόνων των εταιρικών σχέσεων και της συμπεριφοράς των στρατηγικών εταίρων είναι σημαντική για την κατανόηση της εταιρικής σχέσης, τα υποκείμενα ταυτόχρονα εξακολουθούν να ενσωματώνουν ή/και να αμφισβητούν το ευρύτερο περιβάλλον. Υπάρχει ένα ξεχωριστό κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο και ένα αποθεματικό κοινωνικού κεφαλαίου που επηρεάζουν τα κίνητρα και τους πόρους των υποκειμένων, καθώς και την ενδυνάμωση/αποδυνάμωση των άτυπων κανόνων. Επιπρόσθετα, η αλληλεξάρτηση άλλων παράλληλων θεσμών που λειτουργούν οριζόντια και κάθετα, καθώς και η ιστορική τους πορεία διαδραματίζουν επίσης σημαντικό ρόλο στον θεσμικό διακανονισμό της εταιρικής σχέσης.
- Δ) Ποιες είναι οι αλλαγές που ο θεσμός της εταιρικής σχέσης επιφέρει στην τοπική πολιτική; Υπάρχει εκτενής συζήτηση σχετικά με τα πιθανά οφέλη της εταιρικής σχέσης ως εργαλείου πολιτικής που ενισχύει τη δημοκρατία και την αποτελεσματικότητα (Kooiman, 2002· Huxham, 1996· Jessop, 2002· Schmitter, 2002). Οι

υποστηρικτές αυτής της άποψης υπογραμμίζουν ότι οι εταιρικές σχέσεις βελτιώνουν την αποτελεσματικότητα μιας πολιτικής αξιοποιώντας τις διαδικασίες της συνεργασίας και διευρύνοντας τη διαδικασία λήψης αποφάσεων με τη συμμετοχή και ενδυνάμωση νέων εταίρων. Οι αντίμαχοι υποστηρίζουν ότι η συμμετοχή των εταίρων είναι επιλεκτική και άνιση, ενώ η επίλυση των προβλημάτων δεν εξασφαλίζεται πάντα (Davies, 2007). Ωστόσο, το μέγεθος και το είδος των επιπτώσεων των εταιρικών σχέσεων αποτελούν αντικείμενο επιτόπιας έρευνας, γιατί δεν εξαρτώνται μόνο από τις καταστατικές αρχές της εταιρικής σχέσης αλλά και από τις συνθήκες κάτω από τις οποίες προέκυψε και από την ικανότητα των υποκειμένων να προωθήσουν/αποτρέψουν συγκεκριμένες λειτουργίες της εταιρικής σχέσης.

Για τη διερεύνηση των προαναφερθέντων ερωτημάτων, υλοποιήθηκε πρωτογενής ποιοτική έρευνα, η οποία εξετάζει δύο τοπικές εταιρικές σχέσεις στην Ελλάδα που χρηματοδοτούνται από τα προγράμματα κοινοτικών πρωτοβουλιών EQUAL II και LEADER+ αντίστοιχα. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, η αναλυτική κατανόηση των ανεπίσημων κανόνων, καθώς και το πολιτισμικό και θεσμικό περιβάλλον στο οποίο αναπτύσσονται οι εταιρικές σχέσεις απαιτούν μια πιο εμπειρισταωμένη ανάλυση μέσω μελέτης περιπτώσεων και όχι μελετών μεγάλης κλίμακας (Ostrom, 1999, σελ. 53). Οι υπό μελέτη εταιρικές σχέσεις υλοποιήθηκαν στην περιοχή της Κρήτης. Συγκεκριμένα, η εταιρική σχέση LEADER+, η οποία ξεκίνησε το 2004 και ολοκληρώθηκε το 2011, αναπτύχθηκε στον νομό Ηρακλείου Κρήτης και επικεντρώθηκε στην τοπική ανάπτυξη. Η εταιρική σχέση EQUAL II ξεκίνησε δύο χρόνια αργότερα από το LEADER+ και εφαρμόστηκε και στους τέσσερις νομούς της Κρήτης. Ο κύριος στόχος πολιτικής της ήταν να αντιπαλέψει τις διακρίσεις ευάλωτων κοινωνικών ομάδων στην αγορά εργασίας. Και οι δύο συνεργασίες συντονίστηκαν από την Αναπτυξιακή Ηρακλείου ΑΕ, μια διαδημοτική επιχείρηση που απαρτίζεται από όλες τις δημοτικές αρχές του νομού Ηρακλείου. Στον σχεδιασμό και στην εφαρμογή της σύμπραξης συμμετείχαν διάφοροι εταίροι που προέρχονταν από τον δημόσιο και τον ημι-δημόσιο τομέα, καθώς και από την κοινωνία πολιτών. Παρόλο που οι τοπικές εταιρικές σχέσεις αναπτύχθηκαν και υλοποιήθηκαν σε τοπικό επίπεδο, ενεργοποιήθηκαν από την ΕΕ και οργανώθηκαν από το κεντρικό κράτος. Κατά συνέπεια, υπήρχαν και εταίροι από διαφορετικά γεωγραφικά επίπεδα διακυβέρνησης.

Αν και η μελέτη περίπτωσης αφορά την ελληνική πραγματικότητα πριν από την οικονομική και κοινωνική κρίση, τα αποτελέσματά της εξακολουθούν να είναι επίκαιρα, ειδικά σε ένα τοπικό πλαίσιο που χαρακτηρίζεται από συνέχεια σε ό,τι αφορά το επίπεδο και τις μορφές της συλλογικής δράσης. Πρόσφατη μελέτη για τον χαρακτήρα και το είδος των εθελοντικών αυτο-οργανωμένων συλλογικών δράσεων αλληλεγγύης από φορείς της κοινωνίας πολιτών και την παράλληλη ανάπτυξη εταιρικών σχέσεων με πρωτοβουλία της τοπικής αυτοδιοίκησης για την αντιμετώπιση της κοινωνικής κρίσης κατέδειξε ότι η τοπική αυτοδιοίκηση συνεχίζει να διαφυλάσσει τις εδραιωμένες ιεραρχικές σχέσεις

με τους εταίρους, ενώ η αλλαγή πολιτικής κουλτούρας προς περισσότερο συνεργατικές πρακτικές δεν είναι ιδιαίτερα γρήγορη ούτε βαθιά (Grigoriadou, 2015). Όπως θα δούμε αναλυτικά και παρακάτω (Ενότητα 5.3), ερωτήματα σχετικά με την ομοιογένεια και τη βιωσιμότητα των άτυπων δικτύων αλληλοβοήθειας, όπως και για την επίδρασή τους στο απόθεμα του κοινωνικού κεφαλαίου, εντοπίζονται και σε άλλες έρευνες, οι οποίες είτε αφορούν το τοπικό επίπεδο (Chorianopoulos and Tseleri, 2019) είτε τη συλλογική δράση σε εθνικό επίπεδο (Clarke, Huliaras and Sotiropoulos, 2015· Simiti, 2015· Wosiek, 2016· Καβουλάκος και Γριτζάς, 2015· Αφουξενίδης, 2015). Αν και υπάρχουν κάποιες ισχυρές ενδείξεις αναζωπύρωσης της κοινωνίας πολιτών, χρειάζεται χρόνος για να δούμε τις επιπτώσεις της στο απόθεμα του κοινωνικού κεφαλαίου, το οποίο ούτως ή άλλως αλλάζει δύσκολα και προϋποθέτει εκτεταμένες αλλαγές στη θεσμική υποδομή κάθε κοινωνίας (Paraskevoropoulos, 2012).

Τέλος, η μελέτη περίπτωσης των δύο αυτών προγραμμάτων μπορεί να αποτελέσει και ένα ενδεικτικό παράδειγμα εφαρμογής της ΝΘ προσέγγισης σε πολιτικούς θεσμούς και ειδικότερα σε τοπικούς πολιτικούς θεσμούς.

Πριν από την επισκόπηση των κεφαλαίων του βιβλίου, είναι χρήσιμο να παρουσιαστεί ένας επιχειρησιακός ορισμός της εταιρικής σχέσης προκειμένου να διαχωριστεί από άλλους τύπους συνεργατικών ενεργειών, όπως δίκτυα και συμβάσεις. Η χρήση της έννοιας της εταιρικής σχέσης σε διαφορετικά πεδία πολιτικής και από διαφορετικές επιστημονικές προσεγγίσεις οδήγησε στην απόδοση διαφορετικών ορισμών (Sullivan and Skelcher, 2002, σελ. 4-5· Murray, 2005, σελ. 155). Ωστόσο, οι Sullivan και Skelcher (ό.π.) προχώρησαν στον προσδιορισμό των κύριων χαρακτηριστικών της εταιρικής σχέσης ως διαπραγμάτευση μεταξύ υποκειμένων από διαφορετικούς οργανισμούς που δεσμεύονται να συνεργαστούν μακροπρόθεσμα, προσφέροντας οφέλη προστιθέμενης αξίας που δεν θα μπορούσαν να παρέχονται από έναν και μόνο οργανισμό και απαιτούν μια επίσημη κατοχύρωση του σκοπού της διαπραγμάτευσης. Κατά συνέπεια, οι εταιρικές σχέσεις έχουν στο επίκεντρο της λειτουργίας τους την έννοια της συνεργασίας, «της από κοινού λήψης αποφάσεων και παραγωγής» (Klijn and Teisman, 2000, σελ. 85-86, στο Sullivan and Skelcher, ό.π., σελ. 5). Επιπλέον, διαφέρουν από τις συμβάσεις και τα δίκτυα, δεδομένου ότι, αφενός, υπάρχει σταθερή και μακροχρόνια συνεργασία μεταξύ πολλών μερών και, αφετέρου, λειτουργούν σύμφωνα με συγκεκριμένους τυπικούς κανόνες (Sullivan and Skelcher, ό.π., σελ. 6).

Δομή του βιβλίου

Στα δύο επόμενα κεφάλαια περιλαμβάνεται μια βιβλιογραφική ανασκόπηση των κύριων θεωριών του ΝΘ και των θεωριών της αστικής πολιτικής αντίστοιχα. Συγκεκριμένα, στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζουμε μια κριτική προσέγγιση των ΝΘ προσεγγίσεων και επιδιώκουμε να γίνει κατανοητή και να επεκταθεί η υπάρχουσα επιστημονική συζήτηση σχετικά με την αλληλεπίδραση κανόνων, υποκειμένου και ευρύτερου περιβάλλοντος

ενός πολιτικού θεσμού. Για τον σκοπό αυτό, υποστηρίζουμε ότι ο ΝΘ πρέπει να εμπλουτιστεί με έννοιες και εργαλεία αλλά και να συνομιλήσει με άλλες κοινωνικές θεωρίες. Συνεπώς, το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με τη διασύνδεση του ΝΘ με εννοιολογήσεις από την προσέγγιση του κριτικού ρεαλισμού (*critical realism approach*), τις θεωρίες της εξουσίας και του κοινωνικού κεφαλαίου.

Στο τρίτο κεφάλαιο επιδιώκουμε να αναδείξουμε τη σύνδεση του ΝΘ με τις ιδιαίτερες ανάγκες μελέτης μιας τοπικής εταιρικής σχέσης. Για να γίνει αυτό, εντοπίζουμε τρεις βασικές θεωρίες αστικής πολιτικής, των οποίων οι αξιακές αρχές στηρίζονται στη συλλογική δράση για τις δύο πρώτες και στο υποκείμενο ως φορέα δράσης για την τελευταία: αστική διακυβέρνηση, αστικά καθεστώτα και αστική ηγεσία. Οι εμπειρικές παρατηρήσεις, οι έννοιες και τα επιχειρήματα αυτών των θεωριών επιδιώκουν να συσχετίσουν τις ΝΘ προσεγγίσεις με τοπικά συνεργατικά σχήματα. Επιπλέον, στο κεφάλαιο εξετάζουμε τη συμβολή των ΝΘ προσεγγίσεων σε αυτές τις θεωρίες.

Στο τέταρτο κεφάλαιο εισάγουμε την έρευνα, περιγράφουμε τις μεθόδους συλλογής δεδομένων και παρέχουμε τις αναλυτικές τεχνικές που οδήγησαν στην ανάλυση δεδομένων. Παρουσιάζουμε επίσης και έναν προβληματισμό σχετικά με τα πλεονεκτήματα και τις αδυναμίες του ερευνητικού σχεδιασμού, ενώ θίγουμε και ζητήματα ηθικής της έρευνας.

Στα επόμενα τέσσερα κεφάλαια παρουσιάζουμε και αναλύουμε τα αποτελέσματα της έρευνας. Στο πέμπτο κεφάλαιο περιγράφουμε το πλαίσιο στο οποίο λειτουργούν και οι δύο εταιρικές σχέσεις. Πρώτον, προσφέρουμε κάποιες βασικές πληροφορίες σχετικά με την υπό έρευνα μελέτη περίπτωσης και το ευρύτερο ελληνικό πολιτικό πλαίσιο στο οποίο έχει αναπτυχθεί. Δεύτερον, επιδιώκουμε να γίνει κατανοητός ο τρόπος με τον οποίο το τοπικό ενδογενές κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο, οι θεσμικές κληρονομίες (*institutional legacies*) και τα αποθέματα κοινωνικού κεφαλαίου (*social capital stocks*) έχουν επηρεάσει τις σχέσεις εξουσίας και τη συμπεριφορά των εταίρων και έχουν διαμορφώσει τους άτυπους κανόνες. Στο έκτο κεφάλαιο περιγράφουμε και ομαδοποιούμε τους τυπικούς κανόνες των δύο εταιρικών σχέσεων που διαμορφώνουν τη συλλογική δράση και εξετάζουμε σε ποιον βαθμό και με ποιον τρόπο εφαρμόστηκαν στην πράξη. Στο επόμενο κεφάλαιο περιγράφουμε και κατηγοριοποιούμε τους άτυπους κανόνες και διερευνούμε τις σχέσεις μεταξύ τους, όπως και με τους τυπικούς κανόνες. Στο όγδοο κεφάλαιο εντοπίζουμε τα υποκείμενα που δρουν στρατηγικά, δηλαδή τους τοπικούς ηγέτες και τους θεσμικούς διαχειριστές, ενώ συζητάμε και τον ρόλο τους στην ανάπτυξη των εταιρικών σχέσεων, καθώς και τη βιωσιμότητά τους. Στο τελευταίο κεφάλαιο παρέχουμε μια σύνοψη των αποτελεσμάτων, καθώς και τη θεωρητική και εμπειρική συμβολή αυτής της μελέτης.